

4. Відейко М. Ю. Ключові проблеми трипільської протоцивілізації. *Magisterium*. Вип.6. Київ. 2001. с. 106–111.
5. Відейко М. Ю. Нові дослідження трипільської культури. URL: https://www.researchgate.net/publication/348818138_NOVI_DOSLIDZENNA_TRIPILSKOI_KULTURI [Дата звернення: 12.04.2024].
6. Відейко М. Ю. Організаційний експеримент: Трипільська комісія. *Археологія і давня історія України*. Вип. 9. 2012. Київ: ІА НАНУ. с. 84–92.
7. Відейко М. Ю. *Подорож до прадавньої країни*. Київ: Вища школа. 2011. 167 с.
8. Відейко М. Ю. Трипільська культура. Історія досліджень. *Енциклопедія трипільської цивілізації*. В двох томах. Т.1. Кн.1. Київ. 2004. с. 19–75.
9. Григор'єва Л. Роль В. Б. Антоновича (1834–1908) у формуванні української археології. *Етнічна історія народів Європи*. 2011. Вип. 35. с. 49–54.
10. Дудкін В. П., Відейко М. Ю. Археометричні дослідження та картографування поселень. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Archeology/Archeometry/Applied/Trypillja/Archeometry.html> [Дата звернення: 12.04.2024].
11. Корвін-Піотровський А. О. Становлення археологічного картографування в Україні (XIX – початок ХХ ст.). *Археологія і давня історія України*. Вип. 9. 2012. Київ: ІА НАНУ. с. 135–138.
12. Толочко Д. В. Вплив еволюції теоретико-методологічних засад вітчизняної історичної науки на інтерпретацію трипільської культури в кінці ХХ – початку ХХІ століття. *Археологія і давня історія України*. К.: ІА НАНУ. 2011. Вип. 6. с. 103–110.
13. Трипільська культура на Україні /за ред. В. Козловської, П. Курінного. Київ : Друк. УАН. 1926. Вип. 1. 209 с.
14. Україна. Хроніка історичних подій. Атлас. Київ: Картографія. 2016. 128 с.
15. Хвойко В. В. Раскопки 1901 г. в области трипольской культуры. Санкт-Петербург. 1904. 27 с.
16. Черняков І., Лежух І., Даценко Л. Сучасні проблеми досліджень трипільської цивілізації. *Трипільська цивілізація у спадщині України*: [мат. наук.-практ. конф.] Київ: Вид. центр. «Просвіта». 2004. с. 232–254.
17. Щодра О. *Історична географія України від найдавніших часів до кінця ХVІІІ століття*. Львів. 2016. 298 с.

Хададова Марина (м. Житомир)

ДОСЛІДЖЕННЯ ДРЕВЛЯНСЬКОГО ГОРОДИЩА Х ст. В МІСТІ ОЛЕВСЬК

Городище, розташоване на північно-східній околиці міста Олевськ в урочищі Бабина гора, було одним із центрів древлянського племінного союзу. Розташоване воно на лівому березі р. Уборть. У плані городище овальної форми (44x54 м.), з боку плато захищене валом та ровом. Майданчик городища має

площу 0,14 га. В результаті археологічних досліджень 2010–2018 рр. на його території були виявлені матеріали доби бронзи, раннього залізного віку, давньоруського часу, XVII–XVIII ст.

Відомості про вказану пам'ятку в науковий обіг увели В. Антонович та Я. Яроцький. У своїх працях дослідники дали коротку характеристику та, спираючись на підйомний матеріал, зібраний на майданчику городища, віднесли пам'ятку до давньоруського часу. Подальші дослідження, проведені А. Кузою, М. Кучерою, М. Щукінім, Б. Звіздецьким та ін., також не йшли далі розвідок. Найбільш детально в своїх працях схарактеризував городище в Олевську Б. Звіздецький. Він визначив тип, етапи розвитку пам'ятки, її функції. Дослідник визначив городище як просте мисове, облаштоване з максимальним використанням рельєфу місцевості. Б. Звіздецький убачав у вказаному городищі один із древлянських «градів», який був резиденцією місцевих князів [1, с. 53–77].

Безпосередньо археологічні дослідження на пам'ятці розпочалися в 2009 р. Житомирською археологічною експедицією ІА НАН України під керівництвом А. Петраускаса. Восени 2009 р. було знято інструментальний план городища, закладено шурфи на майданчику городища, на прилеглому до нього посаді та на поселенні, розташованому на захід від городища. Аналіз підйомного матеріалу та матеріалу із шурфів дозволив припустити, що городище виникло як центр поселенської округи, яка склалася раніше, ніж виникло саме городище [2, с. 240].

У подальшому відбулися дослідження оборонних споруд городища, а саме було здійснено розріз оборонного валу і рову. В результаті було встановлено, що спорудження валу відбувалося у два різночасових етапи. У IX–X ст. був збудований невисокий вал (до двох метрів) на основі дерев'яних городень, протягом XIV–XV ст. в литовський період уже існуючий вал був досипаний щільною жорствою до 5–6 метрів без дерев'яних конструкцій. До литовського часу відноситься і виявлена кам'яна вимостка, що повторювала контур периметра оборонного майданчика. Ширина вимостки від 5 до 1,5 м. На майданчику городища одночасно було виявлено ряд об'єктів, що містили різночасовий матеріал [3, с. 33–34].

Під час огляду території городища, увагу ряду дослідників привертала западина, розташована впритул до оборонного валу. М. Кучера припустив, що це місце розташування давнього колодязя. З метою перевірки робочої гіпотези щодо наявності колодязя у польовому сезоні 2013 р. на місці розташування западини було розбито розкоп. З самого початку стало зрозуміло, що ми маємо справу з гідротехнічною спорудою. Протягом наступних польових сезонів відбувалося вибирання заповнення колодязя та вивчення його конструктивних особливостей. У 2017 р. було досліджено верхню частину зрубних конструкцій колодязя, які знаходилися у шарах ґрунту, насичених ґрунтовими водами. Була зафіксована трьохстінна конструкція та наявність глиняного «замка», який закривав доступ до колодязя поверхневим ґрунтовим водам. Таким чином підтримувалась якість питної води [4, с. 34–35].

У польовому сезоні 2018 року після повної розчистки колодязя було встановлено його багаточастинну конструкцію, яка складається із п'яти окремих

зрубів та додаткових пристосувань для якісного та постійного постачання води. Таке явище притаманне будівництву середньовічних колодязів, але не має однозначного пояснення. Серед припущень щодо подібних конструкцій – забезпечення фільтрації води з метою покращення її якості, особливості проходження пливунів (піщаних шарів, насичених водою) під час спорудження колодязя, або необхідністю забезпечити технічні можливості та безпеку проходження верхніх нашарувань ґрунту та безпечного виконання робіт в нижній частині колодязя [5, с. 37].

Стало можливим вивчити облаштування зрубу колодязя ззовні і всередині. Наземна частина та верхній контур зрубу вигоріли, деталі наземної частини були виявлені в заповненні зрубу. Частина верхніх дерев'яних конструкцій, а саме вінці першого і другого зрубів збереглися, але частково струхли. Тому, наприклад, між колодами другого зрубу простежується шар білої каолінової глини, нанесений ззовні між зрубом і стінкою котловану. Колодязь містив в середньому 20 м³ води, її рівень постійно знаходився на рівні третього зрубу колодязя, тому дубові колоди, із яких складені три нижні зруби гарно збереглися. Час функціонування колодязя, на думку дослідників, припадає на IX – першу половину X ст.

Наявність на городищі великої кількості матеріалів XVI–XVIII ст., а саме великої кількості керамічних люльок, кількох срібних монет Речі Посполитої, свинцевої пломби короля Пруссії Фрідріха II Великого, фрагментів керамічного й скляного посуду та кахлів, припускала наявність пам'яток вказаного часу. І в східній частині городища було досліджено глинобитну піч на кам'яній основі, яка була оздоблена кахлями з рослинним орнаментом. Вона опалювала велику житлову споруду, побудовану на території городища в XVII–XVIII ст. Власник будівлі вірогідно належав до вищих прошарків суспільства, оскільки перебував у листуванні з королем Пруссії, про що свідчить свинцева плomba – підвіска до листа, знайдена в заповненні колодязя [5, с. 37].

Дослідження археологічної пам'ятки ще не закінчено, але городище вже перетворилося в цікавий туристичний об'єкт. Цьому сприяло і те, що місцева влада нашла можливість відтворити древлянський колодязь. Вже кілька років ведеться мова про необхідність створення на основі городища музею-скансену.

Джерела та література

1. Звіздецький Б. А. Городища IX–XIII ст. на території літописних древлян. Київ: ІА НАНУ. 2008. 176 с.
2. Петраускас А. В., Петраускене А. О., Коваль О. А. Формування середньовічного Олевська за даними археологічних розвідок 2009 р. *Археологія і давня історія України*. Вип. 4. 2010. Київ: ІА НАНУ. с. 234–240.
3. Петраускас А. В., Коваль О. А., Капустін К. М., Хададова М. В. Давньоруський Олевськ за результатами археологічних досліджень. *Церква-наука-суспільство: питання взаємодії*. Київ: Нац. Києво-Печерський іст. культ. заповідник. 2013. с. 32–34.

4. Петраускас А. В., Хададова М. В. Дослідження древлянського колодязя в м. Олевську. *Археологічні дослідження в Україні 2017*. Київ: ІА НАНУ, 2019. с. 34–35.
5. Петраускас А. В., Хададова М. В. Розкопки на городищі в урочищі Бабина Гора в м. Олевськ. *Археологічні дослідження в Україні 2018*. Київ: ІА НАНУ, 2020. с. 37.

Михайлюк Юрій (м. Черкаси)

ЛІТОПИСНІ ГРАДИ ЧЕРКАЩИНИ В ДОБУ РУСІ

Осередками життя передусім слов'янського люду традиційно були численні міста, городища й села. Приміром, у Пороссі, значна частина якого розкинулася в межах Черкаського краю, археологами виявлено понад 120 городищ та більше 110 сільських поселень (без урахування селищ, прилеглих до городищ) [1, с. 75].

З огляду на найранішу згадку в літописах (980 р.) серед відомих і значущих літописних міст краю насамперед варто назвати Родень (Родню), який згадується лише один раз у контексті боротьби князя Володимира зі своїм братом Ярополком за Київ. Найімовірніше Родень був збудований київським князем Святославом Ігоревичем як необхідний укріплений форпост у гирлі Росі. Припускають, що місто мало й іншу назву – Святославль (згадується в «Повчанні» Володимира Мономаха під 1086–1087 р.), традиційно іменоване на честь князя-будівничого. Існує кілька тлумачень походження топоніму Родень: від слів «родьнии» (рідний) або «родь» (гора) [3, с. 46, 459], або ж від імені слов'янського бога Рода.

Найчастіше (понад 15 разів) у літописних джерелах зустрічаються звістки про Канів. Перше повідомлення датується 1144 р., хоча очевидно, що місто було засновано значно раніше. Щодо походження назви є кілька версій. Зазвичай її тлумачать як похідну від «кан» або «хан» у значенні «ханський перевіз». За іншою версією, згідно народного переказу, топонім Канів походить від назви птаха канюка. На той час це місто посідало не тільки важливе оборонно-стратегічне, а й адміністративне (періодично було центром удільного князівства), господарське, церковно-релігійне (як резиденція єпископів) та культурне значення.

Також особливо важливими осередками життєвого розвитку краю був град Заруб на Дніпрі (біля колишнього с. Зарубинці неподалік м. Канева). Він неодноразово згадується у літописах (1096, 1105, 1146, 1147, 1151, 1156, 1223 рр.). Стосовно назви існує щонайменше три версії: від назви Зарубського броду, розташованого поряд; від давньоруського «зарубь» – засіка, укріплення з повалених дерев; за легендою, тут, у багатолісному краї, на деревах, призначених для вирубки, ставили сокирою мітки («заруби»). Також за ними місцеві мешканці орієнтувалися в болотистій місцевості, коли переховувалися від кочівницьких